UNIVERSITETLARDA YARATILGAN INTELLEKTUAL MULK OBYEKTLARINI TIJORATLASHTIRISHNING SAMARALI MEXANIZMLARI

Bekmuratov Davron Auyezmuratovich
Intellektual mulk markazi davlat muassasasi
Buxoro viloyati filiali bosh maslahatchisi
E-mail: davron.bekmuratov@mail.ru
https://doi.org/10.5281/zenodo.21509930

Annotatsiya. Maqolada universitetlarda yaratilayotgan intellektual mulk obyektlarini iqtisodiyotning real sektoriga samarali joriy etish va tijoratlashtirishning zamonaviy mexanizmlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Universitetlarning ilmiy salohiyati innovatsion iqtisodiyotning asosiy drayverlaridan biri sifatida baholanib, ilmiy ishlanmalarni bozorga olib chiqish jarayonida texnologiya transferi ofislari (TTO), patentlarni litsenziyalash, spin-off kompaniyalar, startaplar, venchur moliyalashtirish hamda sanoat hamkorligi kabi mexanizmlarning o‘rni ochib berilgan. Tadqiqotda AQSh, Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya, Xitoy va Yevropa Ittifoqi davlatlari tajribasi qiyosiy tahlil qilinib, O‘zbekistonda universitetlarda yaratilayotgan intellektual mulk obyektlarini tijoratlashtirish tizimining amaldagi holati baholangan. Mavjud institutsional va tashkiliy muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar: intellektual mulk, universitet, tijoratlashtirish, texnologiya transferi, spin-off kompaniya, startap, patent, litsenziya, innovatsiya, venchur kapital, akademik tadbirkorlik, Triple Helix modeli.

Аннотация. В статье научно проанализированы современные механизмы эффективного внедрения и коммерциализации объектов интеллектуальной собственности, создаваемых в университетах, в реальном секторе экономики. Научный потенциал университетов оценивается как один из основных драйверов инновационной экономики, раскрыта роль офисов трансфера технологий, лицензирования патентов, спин-офф компаний, стартапов, венчурного финансирования и промышленного сотрудничества в процессе вывода научных разработок на рынок. Проведён сравнительный анализ опыта США, Великобритании, Южной Кореи, Китая и стран Европейского Союза, оценено текущее состояние системы коммерциализации объектов интеллектуальной собственности в университетах Узбекистана. Выявлены существующие институциональные и организационные проблемы, разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации по их устранению.
Ключевые слова: интеллектуальная собственность, университет, коммерциализация, трансфер технологий, спин-офф компания, стартап, патент, лицензия, инновация, венчурный капитал, академическое предпринимательство, модель Тройной спирали.

Abstract. The article scientifically analyzes modern mechanisms for the effective implementation and commercialization of intellectual property objects created at universities in the real sector of the economy. The scientific potential of universities is assessed as one of the main drivers of the innovation economy, and the role of technology transfer offices (TTOs), patent licensing, spin-off companies, startups, venture financing, and industrial cooperation in the process of bringing scientific developments to market is revealed. The study provides a comparative analysis of the experience of the USA, the United Kingdom,

South Korea, China, and European Union countries, and evaluates the current state of the commercialization system of intellectual property objects at universities in Uzbekistan. Existing institutional and organizational problems have been identified, and scientifically substantiated proposals and recommendations for their elimination have been developed.

Keywords: intellectual property, university, commercialization, technology transfer, spin-off company, startup, patent, license, innovation, venture capital, academic entrepreneurship, Triple Helix model.

Kirish.

So‘nggi yillarda dunyoda bilimlarga asoslangan iqtisodiyot (knowledge-based economy) rivojlanishi natijasida universitetlarning iqtisodiy taraqqiyotdagi roli sezilarli darajada ortdi. Zamonaviy universitetlar nafaqat ta’lim va ilmiy tadqiqotlar bilan shug‘ullanuvchi muassasa, balki innovatsiyalarni yaratish, ularni tijoratlashtirish va yangi yuqori texnologik korxonalarni tashkil etuvchi muhim innovatsion markaz sifatida ham namoyon bo‘lmoqda.[1]

Bugungi kunda dunyoning yetakchi universitetlari ilmiy ishlanmalarni patentlash, litsenziyalash, spin-off kompaniyalarni tashkil etish hamda venchur investitsiyalarni jalb qilish orqali milliardlab AQSh dollari miqdorida iqtisodiy qiymat yaratmoqda. AUTM (Association of University Technology Managers) tashkilotining 2023-yilgi ma’lumotlariga ko‘ra, AQSh universitetlarida litsenziya daromadlari 3,3 milliard dollardan oshgan, tashkil etilgan spin-off kompaniyalar soni esa 1 100 dan ziyodni tashkil etgan. Bunday faoliyat universitetlarning moliyaviy barqarorligini oshirish bilan birga, yangi ish o‘rinlari yaratish, sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish va milliy innovatsion tizimni rivojlantirishga xizmat qiladi.[2]

Shu bilan birga, ilmiy tadqiqot natijalarining bozorga chiqish darajasi ko‘plab rivojlanayotgan davlatlarda, jumladan O‘zbekistonda ham yetarli emas. Patentlar sonining ortishi har doim ham ularning iqtisodiy qiymatga aylanishini anglatmaydi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, universitetlarda yaratilgan ko‘plab intellektual mulk obyektlari ishlab chiqarishga joriy etilmasdan qolmoqda. Bunga texnologiya transferi infratuzilmasining yetarlicha rivojlanmaganligi, moliyalashtirish manbalarining cheklanganligi, universitet va biznes subyektlari o‘rtasidagi hamkorlikning sustligi hamda tijoratlashtirish bo‘yicha professional kompetensiyalarning yetishmasligi sabab bo‘lmoqda.[3]

Mazkur maqolaning maqsadi universitetlarda yaratilayotgan intellektual mulk obyektlarini tijoratlashtirishning samarali mexanizmlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, xalqaro tajribani o‘rganish va O‘zbekiston sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan institutsional modelni taklif etishdan iborat. Mazkur maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilangan: birinchidan, universitetlarda intellektual mulkni tijoratlashtirishning nazariy asoslarini o‘rganish; ikkinchidan, xalqaro tajribani qiyosiy tahlil qilish; uchinchidan, O‘zbekistondagi mavjud holatni baholash; to‘rtinchidan, tijoratlashtirish samaradorligini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR SHARHI

Universitetlarda yaratilgan intellektual mulk obyektlarini tijoratlashtirish masalasi so‘nggi o‘n yilliklarda innovatsion iqtisodiyot, intellektual mulk huquqi va texnologiyalar transferi sohalarida eng ko‘p tadqiq etilayotgan ilmiy yo‘nalishlardan biriga aylandi. Zamonaviy ilmiy qarashlarga ko‘ra, universitetlar nafaqat ta’lim va fundamental ilmiy

[1]World Intellectual Property Organization (WIPO). Universities and Intellectual Property. URL: https://www.wipo.int/en/web/universities (murojaat sanasi: 15.06.2026).
[2]OECD. Turning Science into Business: Patenting and Licensing at Public Research Organisations. Paris: OECD Publishing, 2023.
[3]World Intellectual Property Organization. Technology Transfer Organizations. URL: https://www.wipo.int/en/web/technology-transfer/organizations (murojaat sanasi: 15.06.2026).

tadqiqotlarni amalga oshiruvchi muassasa, balki innovatsiyalarni yaratish, ularni amaliyotga joriy etish hamda iqtisodiy qiymatga aylantirishda muhim o‘rin tutuvchi institut hisoblanadi. Bilimlarga asoslangan iqtisodiyot sharoitida ilmiy ishlanmalarni ishlab chiqarish bilan integratsiyalash, ularni patentlash, litsenziyalash va tijoratlashtirish orqali universitetlarning mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga qo‘shayotgan hissasi tobora ortib bormoqda.

Universitetlarda intellektual mulkni tijoratlashtirishning zamonaviy modeli, avvalo, 1980-yilda AQShda qabul qilingan Bayh–Dole Act bilan bog‘liq. Mazkur qonun federal mablag‘lar hisobidan yaratilgan ilmiy ishlanmalar va ixtirolarga egalik qilish hamda ularni tijoratlashtirish huquqini universitetlarga berish orqali ilmiy natijalarni amaliyotga joriy etishda tub burilish yasadi. Natijada universitetlarda patent olish, litsenziyalash, sanoat korxonalari bilan hamkorlik qilish va akademik tadbirkorlikni rivojlantirish jarayonlari sezilarli darajada faollashdi. Bugungi kunda Bayh–Dole modeli ko‘plab davlatlarda universitetlarda intellektual mulkni boshqarish tizimini shakllantirishda asosiy namunalardan biri sifatida qaraladi.[4]

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda ushbu modelning samaradorligi yuzasidan turli qarashlar ham mavjud. Ayrim tadqiqotchilar (Mowery, Nelson, Sampat, Ziedonis) Bayh–Dole qonuni universitet patentlash faoliyatini jadallashtirganini ta’kidlasa, boshqa olimlar patentlash jarayonining o‘sishi mazkur qonundan oldin ham boshlanganini hamda qonun mavjud rivojlanish tendensiyalarini yanada mustahkamlaganini qayd etadilar. Bundan tashqari, barcha intellektual mulk huquqlarining universitetlar qo‘lida jamlanishi ayrim hollarda litsenziyalash jarayonining murakkablashishi, manfaatlar to‘qnashuvi va texnologiyalarning bozorga chiqish muddatining uzayishiga sabab bo‘lishi mumkinligi ham ilmiy tadqiqotlarda ta’kidlangan. Demak, patent olishning o‘zi tijorat muvaffaqiyatini kafolatlamaydi. Asosiy maqsad yaratilgan intellektual mulk obyektlarini iqtisodiy qiymatga aylantirishdan iborat bo‘lib, buning uchun samarali boshqaruv mexanizmlari zarur hisoblanadi.

Universitetlarda tijoratlashtirish jarayonining muhim tarkibiy elementi sifatida texnologiyalar transferi ofislari (Technology Transfer Office — TTO) alohida ahamiyat kasb etadi. Xalqaro amaliyotda TTOlar universitet va sanoat o‘rtasida vositachi institut vazifasini bajaradi hamda ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirishning barcha bosqichlarini muvofiqlashtiradi. Ularning asosiy funksiyalariga ixtirolarni aniqlash va baholash, patentlash strategiyasini ishlab chiqish, bozor salohiyatini tahlil qilish, litsenziya shartnomalarini tayyorlash, investorlarni jalb etish, spin-off kompaniyalarni tashkil etishga ko‘maklashish va sanoat korxonalari bilan hamkorlikni rivojlantirish kiradi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, faol va professional texnologiyalar transferi ofislariga ega universitetlarda patentlarning tijoratlashtirilish darajasi, litsenziya daromadlari hamda innovatsion korxonalar soni sezilarli darajada yuqori bo‘ladi.[5]

Universitetlarda intellektual mulkni tijoratlashtirishning nazariy asoslarini tushuntiruvchi muhim konsepsiyalardan biri Triple Helix modeli hisoblanadi. H. Etzkowitz va L. Leydesdorff tomonidan ishlab chiqilgan mazkur modelga ko‘ra, innovatsion rivojlanish universitet, davlat va biznes sektorining o‘zaro hamkorligi natijasida yuzaga keladi. Ushbu yondashuvda universitetlar faqat bilim ishlab chiqaruvchi muassasa emas, balki yangi texnologiyalarni yaratish, innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish va hududiy innovatsion ekotizimni shakllantirishda faol ishtirok etuvchi iqtisodiy subyekt sifatida qaraladi. Davlat innovatsion faoliyat uchun zarur huquqiy va iqtisodiy sharoitlarni yaratadi, biznes sektori esa yaratilgan ilmiy natijalarni ishlab chiqarishga joriy etish va tijoratlashtirishni amalga oshiradi. Aynan ushbu uch tomonning samarali hamkorligi universitetlarda yaratilgan intellektual

[4]Mowery D.C., Nelson R.R., Sampat B.N., Ziedonis A.A. Ivory Tower and Industrial Innovation: University-Industry Technology Transfer Before and After the Bayh-Dole Act. Stanford: Stanford University Press, 2015. — P. 45–68.
[5]AUTM. Licensing Activity Survey: FY2023. Association of University Technology Managers, 2024.

mulk obyektlarining bozorga muvaffaqiyatli chiqishida hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.[6]

So‘nggi yillarda ilmiy adabiyotlarda akademik tadbirkorlik (academic entrepreneurship) tushunchasi ham keng qo‘llanilmoqda. Mazkur yondashuv professor-o‘qituvchilar va ilmiy tadqiqotchilar tomonidan yaratilgan ilmiy natijalarni innovatsion biznesga aylantirish jarayonini ifodalaydi. Akademik tadbirkorlikning asosiy ko‘rinishlari sifatida startaplar tashkil etish, spin-off kompaniyalarni yaratish, patentlarni litsenziyalash, qo‘shma korxonalarni rivojlantirish va venchur kapitalni jalb qilish e’tirof etiladi. Ayniqsa, spin-off kompaniyalar fundamental ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijorat mahsulotlariga aylantirishning eng samarali mexanizmlaridan biri sifatida baholanmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot davomida sistemli, qiyosiy-tarixiy, statistik va institutsional tahlil metodlaridan foydalanilgan. Sistemli tahlil metodi universitetlarda intellektual mulk obyektlarini tijoratlashtirish jarayonini yaxlit tizim sifatida o‘rganish imkonini bergan bo‘lsa, qiyosiy-tarixiy metod AQSh, Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya, Xitoy va Yevropa Ittifoqi davlatlarining tijoratlashtirish tajribasini o‘zaro qiyoslash uchun qo‘llanilgan. Statistik tahlil metodi vositasida WIPO, OECD, AUTM va milliy statistik xizmatlarning ma’lumotlari asosida universitetlardagi patent faoliyati, litsenziya daromadlari va spin-off kompaniyalar dinamikasi baholangan.

Institutsional tahlil metodi orqali universitetlardagi texnologiya transferi ofislari, huquqiy baza, davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari va innovatsion infratuzilma o‘rganilgan. Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi normativ-huquqiy hujjatlari, WIPO va OECD hisobotlari, xorijiy va milliy ilmiy adabiyotlar, shuningdek, Intellektual mulk agentligining rasmiy statistik ma’lumotlari tashkil etadi.

MUHOKAMA

Universitetlarda intellektual mulkni tijoratlashtirish mexanizmlari

Universitetlarda yaratilayotgan intellektual mulk obyektlarini tijoratlashtirish quyidagi asosiy mexanizmlar orqali amalga oshiriladi:

Birinchidan, patentlarni litsenziyalash — universitet o‘z nomiga olgan patentlarni sanoat korxonalariga eksklyuziv yoki noeksklyuziv asosda foydalanishga berish orqali barqaror moliyaviy daromad manbasini yaratadi. Litsenziya shartnomalari asosidagi to‘lovlar (royalty), avans to‘lovlari va bir martalik to‘lovlar universitetlarning muhim daromad manbalaridan biri hisoblanadi.

Ikkinchidan, spin-off kompaniyalarni tashkil etish — universitetning ilmiy ishlanmasi asosida yangi kompaniya tuziladi, universitet esa unda ulush egasi sifatida ishtirok etadi. Bunday model universitet uchun uzoq muddatli kapital daromad manbasi bo‘libgina qolmay, ilmiy xodimlarning tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantirish vositasi hamdir.

Uchinchidan, startap loyihalarini rivojlantirish — universitetning innovatsion inkubatorlari, akseleratorlari va texnoparklari doirasida talabalar va yosh olimlar tomonidan yaratilgan innovatsion loyihalar biznes modellariga aylantiriladi.

To‘rtinchidan, sanoat bilan qo‘shma tadqiqotlar — universitet va biznes sektori o‘rtasida shartnoma asosida amalga oshiriladigan qo‘shma ilmiy-tadqiqot loyihalari nafaqat moliyalashtirish manbasi, balki bozorga yo‘naltirilgan ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish vositasi hamdir.

Beshinchidan, venchur moliyalashtirish — yuqori texnologik va yuqori tavakkalchilikka ega loyihalarni moliyalashtirish uchun venchur fondlar, biznes-farishtalar

[6]Etzkowitz H., Leydesdorff L. The Triple Helix: University–Industry–Government Innovation in Action. New York: Routledge, 2008.

va boshqa xususiy investorlarni jalb qilish universitetlarda yaratilgan intellektual mulk obyektlarini bozorga olib chiqishning muhim mexanizmi hisoblanadi.

Oltinchidan, texnologiyalar transferi ofislari (TTO) — universitet va biznes o‘rtasidagi vositachi institut sifatida faoliyat ko‘rsatib, tijoratlashtirishning barcha bosqichlarini muvofiqlashtiradi.

Universitetlarda intellektual mulkni tijoratlashtirishning xalqaro tajribasi

Amerika Qo‘shma Shtatlari modeli

AQSh dunyoda universitetlarda intellektual mulkni tijoratlashtirish tizimi eng rivojlangan davlat hisoblanadi. Yuqorida ta’kidlangan Bayh–Dole Act (1980) qonuni asosida universitetlarga davlat mablag‘lari hisobidan yaratilgan ilmiy natijalarga egalik qilish huquqi berildi. Stenford, MIT, Harvard, Kaliforniya universiteti kabi yetakchi oliy ta’lim muassasalari kuchli texnologiya transferi ofislarini shakllantirdi. Masalan, Stenford universitetining Office of Technology Licensing (OTL) 1970-yildan buyon 12 000 dan ortiq ixtirolarni tijoratlashtirgan bo‘lib, Google, Cisco, Yahoo, Genentech kabi kompaniyalar ayni shu universitetdagi ilmiy tadqiqotlar natijasida vujudga kelgan.[7]

AUTM tashkilotining 2023-yilgi hisobotiga ko‘ra, AQSh universitetlarida bir yil davomida 25 000 dan ortiq ixtiro ma’lumotnomasi (invention disclosure) ro‘yxatga olingan, 8 000 ga yaqin patent so‘rovnomasi berilgan, 8 800 dan ziyod litsenziya shartnomasi tuzilgan hamda 1 100 dan ortiq spin-off kompaniya tashkil etilgan. Litsenziya faoliyatidan olingan yalpi daromad 3,3 milliard AQSh dollaridan oshgan. Bu ko‘rsatkichlar AQShda universitet–sanoat hamkorligi va akademik tadbirkorlik ekotizimining nechog‘li rivojlanganini ko‘rsatadi.[8]

Buyuk Britaniya modeli

Buyuk Britaniyada universitetlarda intellektual mulkni tijoratlashtirish tizimi davlat qo‘llab-quvvatlashi va bozor mexanizmlarini uyg‘unlashtirgan holda rivojlangan. Cambridge Enterprise, Oxford University Innovation, Imperial Innovations kabi tashkilotlar universitet ilmiy ishlanmalarini tijorat mahsulotlariga aylantirish bo‘yicha xalqaro miqyosda tan olingan tajribaga ega. Xususan, Oxford University Innovation faqat 2023-yilda 24 ta spin-off kompaniya tashkil etgan va 30 milliondan ortiq funt-sterling investitsiya jalb qilgan.[9]

Buyuk Britaniya modelining o‘ziga xos xususiyati sifatida Knowledge Transfer Partnerships (KTP) dasturi alohida ajralib turadi. Ushbu dastur universitetlar, biznes va yosh mutaxassislarni birlashtiruvchi uch tomonlama hamkorlik mexanizmi bo‘lib, davlat tomonidan moliyalashtiriladi. KTP dasturi doirasida universitetlarda yaratilgan innovatsion yechimlar bevosita sanoat korxonalariga joriy etilib, bozor sharoitida sinovdan o‘tkaziladi.

Janubiy Koreya modeli

Janubiy Koreya so‘nggi yigirma yil ichida universitetlarda intellektual mulkni tijoratlashtirish tizimini jadal rivojlantirgan davlatlardan biri hisoblanadi. Mamlakatda 2000-yilda qabul qilingan Technology Transfer Promotion Act qonuni asosida barcha davlat universitetlarida texnologiya transferi ofislarini tashkil etish majburiy tarzda joriy qilindi. KAIST (Korea Advanced Institute of Science and Technology), Seul milliy universiteti va POSTECH kabi yetakchi universitetlar bugungi kunda Osiyoda innovatsion universitet modelining yorqin namunalari sifatida qaralmoqda.[10]

Koreys tajribasining muhim jihati — davlatning innovatsion faoliyatga faol aralashuvidir. Kichik va o‘rta biznes vazirligi (SMBA), Korea Institute for Advancement of Technology (KIAT) va Korea Innovation Foundation kabi maxsus tashkilotlar

[7]Stanford University. Office of Technology Licensing (OTL) Annual Report 2023. Stanford, CA, 2024. URL: https://otl.stanford.edu
[8]AUTM. Licensing Activity Survey: FY2023. Association of University Technology Managers, 2024. — P. 24–38.
[9]PraxisAuril. UK Knowledge Exchange Survey Report 2023/2024. London, 2024.
[10]Korea Institute of Intellectual Property (KIIP). Annual Report on University Technology Commercialization. Seoul, 2024.

universitetlardagi ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirishga qaratilgan grant, subsidiya va imtiyozli kreditlar tizimini yo‘lga qo‘yganlar. Natijada oxirgi o‘n yil ichida Janubiy Koreya universitetlarida tashkil etilgan spin-off kompaniyalar soni to‘rt barobardan ortiq oshgan.

Xitoy Xalq Respublikasi modeli

Xitoyda universitetlarda intellektual mulkni tijoratlashtirish 2015-yilda qabul qilingan "Made in China 2025" strategiyasi va "Promoting the Transformation of Scientific and Technological Achievements" qonuni doirasida jadal rivojlantirilmoqda. Tsinghua universiteti, Pekin universiteti, Fudan universiteti kabi yetakchi oliy ta’lim muassasalari qoshida yirik texnoparklar, biznes-inkubatorlar va investitsion fondlar tashkil etilgan.[11]

Xitoy modelining o‘ziga xos xususiyati sifatida "university enterprise" tushunchasi alohida ajralib turadi — universitet o‘z nomidan biznes faoliyati bilan shug‘ullanuvchi kompaniyalar tashkil etadi. Masalan, Tsinghua Holdings, Peking University Founder Group kabi universitet holdinglarining yillik aylanmasi milliardlab AQSh dollarini tashkil etadi. WIPO ma’lumotlariga ko‘ra, Xitoy so‘nggi yillarda patent so‘rovnomalari soni bo‘yicha dunyoda birinchi o‘rinni egallab, universitet patentlarining ulushi 25 foizdan oshgan.

Yevropa Ittifoqi modeli

Yevropa Ittifoqi davlatlarida universitetlarda intellektual mulkni tijoratlashtirish tizimi Horizon Europe (2021–2027) doirasida qo‘llab-quvvatlanmoqda. Ushbu dastur uchun 95,5 milliard yevro miqdorida mablag‘ ajratilgan bo‘lib, uning muhim qismi universitet–sanoat hamkorligiga va ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirishga yo‘naltirilgan. Germaniyada Fraunhofer jamiyati, Fransiyada CNRS, Niderlandiyada TNO kabi tashkilotlar universitet ilmiy tadqiqotlari va sanoat o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini bajaradi.

Yevropa modelining o‘ziga xos xususiyati — universitet ilmiy tadqiqotlari natijalarini keng qamrovli innovatsion ekotizim doirasida rivojlantirishdir. European Institute of Innovation and Technology (EIT) tomonidan yaratilgan Bilim va Innovatsiya Jamoalari (Knowledge and Innovation Communities — KICs) yagona yevropa innovatsion makonini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

O‘zbekistonda universitetlarda intellektual mulkni tijoratlashtirishning hozirgi holati

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda intellektual mulkni himoya qilish va tijoratlashtirish yo‘nalishida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni doirasida ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Intellektual mulk agentligi, Innovatsion rivojlanish vazirligi va oliy ta’lim muassasalari tomonidan universitetlarda intellektual mulk obyektlarini yaratish, ro‘yxatga olish va tijoratlashtirish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda so‘nggi besh yil ichida oliy ta’lim muassasalari tomonidan berilayotgan patent so‘rovnomalari soni sezilarli darajada o‘sgan. Biroq patent olingan ixtirolarning tijoratlashtirilish darajasi hali ham pastligicha qolmoqda. Amaliyot ko‘rsatishicha, universitetlarda ro‘yxatga olingan patentlarning atigi 3–5 foizigina litsenziya shartnomalari asosida sanoatga uzatilmoqda. Bu ko‘rsatkich rivojlangan davlatlardagi 25–30 foizli natijadan sezilarli darajada past hisoblanadi.[12]

O‘zbekistonda universitetlarda intellektual mulkni tijoratlashtirish samaradorligini pasaytiruvchi asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

Birinchidan, ko‘pchilik oliy ta’lim muassasalarida to‘la huquqli texnologiya transferi ofislari tashkil etilmagan yoki mavjud tuzilmalarning kadrlar salohiyati, moliyaviy imkoniyatlari va institutsional maqomi yetarli emas. Bu esa universitetlardagi ilmiy

[11]WIPO. World Intellectual Property Indicators 2024. Geneva: WIPO Publishing, 2024. — P. 87–102.
[12]Intellektual mulk agentligi rasmiy statistik ma’lumotlari. Toshkent, 2024. URL: https://ima.uz

ishlanmalarni bozor talablariga muvofiqlashtirish va biznes bilan tizimli hamkorlikni yo‘lga qo‘yishni qiyinlashtiradi.

Ikkinchidan, ko‘p universitetlarda intellektual mulk siyosati (IP Policy) bo‘yicha ichki hujjat qabul qilinmagan. Natijada patentga egalik huquqi, litsenziya daromadlarini taqsimlash, mualliflarga to‘lanadigan mukofot va boshqa moliyaviy masalalar tizimli tarzda tartibga solinmagan.

Uchinchidan, venchur moliyalashtirish tizimi O‘zbekistonda hali shakllanish bosqichida bo‘lib, universitet spin-off kompaniyalari va startaplar uchun kapital jalb qilish mexanizmlari cheklangan darajada rivojlangan.

To‘rtinchidan, universitet–biznes hamkorligi tizimli tus olmagan. Sanoat korxonalari ko‘pchilik hollarda mahalliy universitetlarni real innovatsion sherik sifatida qabul qilmaydi va tayyor xorijiy texnologiyalarni sotib olishni afzal ko‘radi.

Beshinchidan, professor-o‘qituvchilar va ilmiy xodimlarda intellektual mulkni boshqarish, tadbirkorlik faoliyati va texnologiyalar tijoratlashtirish bo‘yicha professional kompetensiyalar yetarlicha shakllanmagan.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Amalga oshirilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, universitetlarda yaratilgan intellektual mulk obyektlarini tijoratlashtirish innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish, ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish hamda universitetlarning moliyaviy barqarorligini ta’minlashning muhim omillaridan biridir. Zamonaviy xalqaro tajriba shuni tasdiqlaydiki, patent olishning o‘zi ilmiy ishlanmaning iqtisodiy samaradorligini ta’minlamaydi. Intellektual mulk obyektlari texnologiyalar transferi, litsenziyalash, spin-off kompaniyalar tashkil etish, startap loyihalarini rivojlantirish va investorlarni jalb etish orqali tijorat qiymatiga ega bo‘ladi.

AQSh, Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya, Xitoy va Yevropa davlatlari tajribasi tahlili shuni ko‘rsatdiki, universitetlarda tijoratlashtirish samaradorligi, avvalo, mukammal huquqiy baza, rivojlangan innovatsion infratuzilma, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari va universitet–biznes–davlat o‘rtasidagi mustahkam hamkorlik bilan bog‘liqdir. Shu bilan birga, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, tijoratlashtirishning yagona universal modeli mavjud emas — har bir mamlakat o‘z iqtisodiy rivojlanish darajasi, huquqiy tizimi va institutsional imkoniyatlaridan kelib chiqib milliy modelini shakllantirishi zarur.

O‘zbekistonda universitetlarda yaratilgan intellektual mulk obyektlarini tijoratlashtirish samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi taklif va tavsiyalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1) Barcha oliy ta’lim muassasalarida zamonaviy talablarga javob beradigan Texnologiyalar transferi ofislarini (TTO) tashkil etish va ularning moddiy-texnik hamda kadrlar salohiyatini mustahkamlash. Bunda TTO xodimlariga xalqaro ekspertlar tomonidan malaka oshirish dasturlarini tashkil etish maqsadga muvofiq.

2) Universitetlarda intellektual mulkni boshqarish va tijoratlashtirish bo‘yicha yagona ichki siyosat (IP Policy) hujjatini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish. Ushbu hujjatda patentga egalik huquqi, mualliflarga to‘lanadigan mukofot ulushi, spin-off kompaniyalar tashkil etish tartibi va litsenziya daromadlarini taqsimlash qoidalari aniq belgilanishi lozim.

3) Ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirishga yo‘naltirilgan spin-off kompaniyalar va startap loyihalarini davlat tomonidan moliyaviy hamda institutsional qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish. Xususan, davlat–xususiy sheriklik asosidagi venchur fondlarni tashkil etish samarali natija berishi mumkin.

4) Universitet, ilmiy-tadqiqot institutlari va ishlab chiqarish korxonalari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, qo‘shma innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun rag‘batlantiruvchi soliq va bojxona imtiyozlari mexanizmlarini yaratish.

5) Patentlarni litsenziyalash va texnologiyalar transferi bo‘yicha milliy elektron platformani ishlab chiqish. Bunday platforma orqali investorlar, sanoat korxonalari va universitetlar o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa o‘rnatilib, tijoratlashtirish jarayoni tezlashadi.

6) Professor-o‘qituvchilar, ilmiy xodimlar va talabalar uchun intellektual mulkni boshqarish, patentlash va tijoratlashtirish bo‘yicha muntazam malaka oshirish dasturlarini tashkil etish, oliy ta’lim tizimida "intellektual mulk" va "texnologiyalar transferi" bo‘yicha maxsus modul va yo‘nalishlarni joriy qilish.

7) Universitetlar qoshida biznes-inkubatorlar, texnoparklar va akademik akseleratorlar tarmog‘ini rivojlantirish, ularning xalqaro tarmoqlar bilan integratsiyasini ta’minlash.

8) Xalqaro tajribadan kelib chiqib, O‘zbekistonda universitet ilmiy tadqiqotlari natijasida yaratilgan intellektual mulk obyektlariga egalik huquqini tartibga soluvchi maxsus qonun hujjati (Bayh–Dole Act analogini) qabul qilish masalasini ko‘rib chiqish.

Xulosa qilib aytganda, universitetlarda yaratilgan intellektual mulk obyektlarini samarali tijoratlashtirish ilm-fan natijalarini iqtisodiy qiymatga aylantirish, innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va mamlakatning xalqaro innovatsion raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yo‘nalishda xalqaro tajribani milliy sharoitlarga moslashtirish, universitet–biznes–davlat hamkorligini yanada rivojlantirish hamda tijoratlashtirish infratuzilmasini takomillashtirish O‘zbekistonning innovatsion rivojlanish strategiyasini samarali amalga oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni. — Toshkent, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida"gi Qonuni. O‘RQ–576, 2019-yil 29-oktabr. — Toshkent, 2019.
3. O‘zbekiston Respublikasining "Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari to‘g‘risida"gi Qonuni. O‘RQ–767, 2022-yil 28-fevral. — Toshkent, 2022.
4. Bayh–Dole Act. Public Law 96–517, December 12, 1980. United States Code, Title 35, Chapter 18.
5. World Intellectual Property Organization. Geneva Act of the Lisbon Agreement on Appellations of Origin and Geographical Indications (adopted on May 20, 2015) // WIPO Lex. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/text/370297 (murojaat sanasi: 19.06.2026).
6. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The Triple Helix: University–Industry–Government Innovation in Action. — New York: Routledge, 2008. — 176 p.
7. Mowery D.C., Nelson R.R., Sampat B.N., Ziedonis A.A. Ivory Tower and Industrial Innovation: University-Industry Technology Transfer Before and After the Bayh–Dole Act. — Stanford: Stanford University Press, 2015. — 288 p.
8. Siegel D.S., Wright M. Academic Entrepreneurship: Time for a Rethink? // British Journal of Management. — 2015. — Vol. 26, No. 4. — P. 582–595.
9. AUTM. Licensing Activity Survey: FY2023. — Association of University Technology Managers, 2024. — 96 p.
10. OECD. Commercialising Public Research: New Trends and Strategies. — Paris: OECD Publishing, 2013. — 264 p.

11. OECD. Turning Science into Business: Patenting and Licensing at Public Research Organisations. — Paris: OECD Publishing, 2023. — 178 p.
12. World Intellectual Property Organization (WIPO). World Intellectual Property Indicators 2024. — Geneva: WIPO Publishing, 2024. — 258 p.
13. World Intellectual Property Organization (WIPO). Universities and Intellectual Property. URL: https://www.wipo.int/en/web/universities (murojaat sanasi: 15.06.2026).
14. World Intellectual Property Organization (WIPO). Technology Transfer Organizations. URL: https://www.wipo.int/en/web/technology-transfer/organizations (murojaat sanasi: 15.06.2026).
15. PraxisAuril. UK Knowledge Exchange Survey Report 2023/2024. — London: PraxisAuril, 2024. — 84 p.
16. Korea Institute of Intellectual Property (KIIP). Annual Report on University Technology Commercialization. — Seoul: KIIP, 2024. — 112 p.
17. European Commission. Horizon Europe: Strategic Plan 2025–2027. — Brussels: European Commission, 2024. — 68 p.